

Јелена МИЛИНКОВИЋ
ЖЕНЕ И КЊИЖЕВНОСТ

Институт за књижевност
и уметност, Београд

(Силија Хоксворт, *Гласови у сенци*. Прев. Александра
Ђуричић. Београд: Службени гласник, 2017)

Издавачка кућа Службени гласник, у оквиру библиотеке *Књижевне науке*, објавила је превод студије британске слависткиње Силије Хоксворт (Celia Hawkesworth) *Гласови у сенци. Жене и књижевности у Србији и Босни*. Студија је изворно штампана на енглеском језику као издање Централноевропског универзитета (CEU Press) 2000. године. Силија Хоксворт је била дугогодишња предавачица српске и хрватске књижевности на School of Slavonic and East European Studies, UCL. Ауторка је студија о Иви Андрићу и преводитељка са српског и хрватског језика (превела је на енглески дела Иве Андрића, Дубравке Угрешић, Даше Дрндић).

Студија *Гласови у сенци* представља први систематични приказ књижевности женског ауторства на просторима Србије/Југославије, односно прву и до данас једну од малобројних историја женске књижевности на овим просторима. Уз студију пољске слависткиње Магдалене Кох (Magdalena Koch) ... *кад сазремо као култура...* *Сиваралаштво српских списатељица на почетку XX века: канон–род–жанр* (пољско издање 2007, српско издање 2012), студија Силије Хоксворт дуго је била један од најзначајнијих књижевно-историјских прегледа женског стваралаштва. Иако је студија Магдалене Кох изворно објављена седам година после *Гласова у сенци* и иако ауторка у тексту реферише на закључке Силије Хоксворт, преводи су у оквиру исте едиције Службеног гласника објављени обрнутим редоследом. Такође, оба превода су значајно каснила у односу на прва издања: на домаће издање књиге Магдалене Кох требало је сачекати пет, а на *Гласове у сенци* читавих седамнаест година. У оваквој поставци могу постоје најмање две „проблематичне“ чињенице на основу којих се могу упутити примедбе и српској науци о књижевности и издавачу. Прва се тиче тога да су иностране слависткиње прве (и једине) написале систематизације српског женског стваралаштва, односно да још, и поред свих изузетних научних открића до којих се у претходне две деценије дошло у овој области, немамо књижевно-историјски преглед женског стваралашта из „домаће лабораторије“. Друга проблематична тачка се тиче издавачке и уређивачке политике, а последица је и међусобног односа ових двеју студија, објављених у

истој едицији и намењених сличној публици. Наиме, студија Магдалене Кох је научно утемељенија, модернија и у сваком смислу рецентнија од прегледа Силије Хоксворт. Због тога, а још више због готово дводеценијског кашњења превода, чини се озбиљним издавачким пропустом објавити *Гласове у сенци* без икаквог пропратног материјала попут предговора српском издању и/или ауторских допуна и коментара, односно без стручног приређивања које би текст опремило предговором или поговором, коментарима и напоменама којима би се пропратила студија. Да је обезбеђен барем неки од ових пропратних елемената читаоцима би се указало на пропусте и грешке у самом тексту издања, али и на нове научне резултате, могао је бити допуњен библиографски списак, како примарних књижевних одредница тако и секундарне литературе и сл. Нажалост, студија је „само“ преведена, а о неопходности ове паратекстуалне научне апаратуре биће више речи касније.

Премијерно објављивање ове књиге био је значајан догађај за науку о књижевности, посебно за онај њен сегмент заинтересован за гинеоцентрична, феминистичка и родна истраживања српске књижевности. Главни део студије састоји се од осам поглавља: *Културно наслеђе, Женски допринос усменој традицији, Женски гласови у средњем веку, Деведнаест веков, На ирелазу векова: нове моћности 1900–1914, Између два светска рата: модернизација, Друја Југославија, 1945–1991, Женска књижевност у Босни и Херцеговини*. Пратећи хронолошки редослед, ауторка прво представља књижевно стваралаштво жена и њихов допринос усменом стваралаштву објашњавајући феномен усмених певача/ица, а затим њихово место у средњовековној култури и књижевности (Јелена Анжујска, Јефимија, Царица Милица и сл). Најсадржајнији део књиге представљају одељци у којима се анализира књижевност прве половине 20. века, где се женско стваралаштво контекстуализује у оквирима феминистичког покрета тог времена и где се анализирају текстови неких од најзначајнијих ауторки (Јелена Димитријевић, Милица Јанковић, Исидора Секулић, Даница Марковић, Десанка Максимовић, Ксенија Атанасијевић, Јела Спиридоновић Савић, Јулка Хлапец Ђорђевић и др). Поглавља која се тичу књижевности након Другог светског рата и женског стваралаштва у Босни написана су пре као прегледна, него као аналитичка поглавља.

Студија *Гласови у сенци* настајала је крајем 20. века и у њеном тексту одјекују догађаји и околности који су обележили то време: распад СФРЈ и ратови на некадашњој заједничкој територији, Дејтонски споразум, економска криза, пораст национализма, пад Милошевића и, са свим овим у вези, распад јединственог југословенског културног простора и раслојавање некадашњег заједничког језика. Ауторка настоји да појаве о којима пише друштвено-историјски контекстуализује, тако да, поред савременог оквира, даје и преглед историјских

околности на Балканском полуострву почевши од доласка Словена. Ослањајући се на истраживања оријентализма и „балканизације“ Марије Тодорове, посебно се задржава на османском утицају током средњег века који сматра не само пресудним у политичком, економском и културном смислу, већ у њему проналази кључне елементе који су детерминисали положај жена на овим просторима. Ауторка пише са претпоставком да је „за већину западних Европљана“ југоисток Европе, тј. Балканско полуострво „једно од најмање познатих подручја континента“, а да сама реч Балкан најчешће или изазива „негативне асоцијације“ или представља својеврсну европску „егзотику“. Намера Силије Хоксворт јесте да историју, књижевност и културу овог дела Балкана учини познатијим читаоцу који је преваходно таргетиран управо као „западни Европљанин“. У том смислу, студија *Гласови у сенци* писана је као информативни приручник најпре студентима и студенткињама славистике западноевропских универзитета са намером да да књижевно-историјски преглед женског књижевног ауторства у Србији (и знатно мањим обимом) у Босни, а тек онда је намењена домаћој (стручној) публици.

Један од циљева студије јесте да „испита (...) у којој мери су жене биле ухваћене у замку мушког поимања њихове историје, културе и идентитета“. У складу са оваквом намером ауторка показује субординираност књижевности коју су писале жене и прати процесе њене рецепције, указујући на континуитет женског писања и на вишевековне процесе истискивања и маргинализације овог књижевног наслеђа. Дијахронијски континуитет стваралаштва оцртан је од усмене „женске“ лирике до књижевности друге половине 20. века. С друге стране, анализом сложених процеса рецепције, Силија Хоксворт показује два типа судбине „женских“ текстова: на једном крају су оне ауторке које су у свом времену имале одличну рецепцију и позитивне критике (попут Јелене Димитријевић), а на другом крају оне које су већ у свом времену биле окарактерисане као мање значајне или неважне (на пример, стваралаштво реалисткиња). Књижевно-историјска судбина и једних и других готово је истоветна: након смрти биле су заборављене. Изузетак представља свега неколицина ауторки попут Исидоре Секулић или Десанке Максимовић које су нашле пут до канона и остале у њему. Иако су књижевнице, како ауторка показује, у истој мери као и мушки аутори актуелне и у дослуху са сопственим временом, иако су подједнако разноврсне у својим темама, интересовањима и стиловима, женско стваралаштво је „алтернативна традиција“ коју је потребно (ре)актуелизовати. Алтернативност ове традиције последица је занемаривања утицаја жена на развој културног живота. Такође, положај женског стваралашта кроз историју књижевности и културе, према ауторки ове студије, условљен је и идејама национализма који оснажује родне стереотипне улоге: мушкарац–ратник, жена–мајка, односно муш-

ко–јавно, женско–приватно. Паралелном анализом 1) историјских процеса, политичких промена и законске регулативе, 2) књижевних текстова и 3) критике која их је пратила, Силија Хоксворт начиње значајну тему најновијих контекстуалних истраживања српске женске књижевности која се тиче специфичности женског искуства, његове *различитости* у односу на мушко искуство и *права* жена да о њему пишу.

Иако је једна од намера ауторке да направи књижевно-историјску систематизацију, уочљива је деконтекстуализација ауторки управо у овом књижевно-историјском, како синхронијском тако и дијахронијском смислу. Анализа није показала ни међусобне везе ауторки, нити њихове везе са ауторима истих епоха и сличних поетика. Један од очигледнијих примера јесте стваралаштво Еустахије Арсић, које се не смешта у контекст просветитељства где припада, већ се посматра издвојено и због тога делује као изолована појава. Слично је и са ауторкама ране модерне, чије се стваралаштво не повезује са начелним процесима модернизације књижевности почетком века, већ се анализирају искључиво као апартне појаве. Овакав приступ доприноси својеврсној гетоизацији ауторки, што не одговара књижевно-историјским околностима у којима су стварале, које су познавале и чији су део биле. Чињеница да се у студији пише о Еустахији Арсић, без њеног лоцирања унутар доситејевске традиције, или о раним радовима Исидоре Секулић и поезији Данице Марковић, а без њиховог повезивања са општим раномодернистичким поетикама српске књижевности почетка 20. века, или о есејима Јулке Хлапец Ђорђевић, без њиховог смештања у контекст феминистичког есеја, који се развија још од Драге Дејановић, не показује континуитет и контекстуализованост ових „појава“, већ одаје утисак да оне представљају аутохтоне појаве, настале у књижевним вакуумима и џеповима, што свакако није случај.

Студија Силије Хоксворт је већ током претходних година „прочитана“, тј. имала је своју домаћу рецепцију иако није било њеног превода и представљала је један од значајних научних извора. Чињеница да је написана на енглеском, а не неком другом језику, учинила ју је широко доступном научној јавности. Истраживачице и истраживачи српске женске књижевности већ су „реципирали“ ову студију, укључили је у своја истраживања и уважили њена достигнућа. Како је реч о преводу који, како је већ поменуто, за оригиналом „касни“ скоро две деценије, поставља се питање који су домети и значај домаћег издања ове публикације. Ово питање је посебно значајно када имамо на уму својеврсно нагомилавање знања о књижевницама и женској књижевности протеклих година. Ситуација у српској науци о књижевности на крају 20. века, када је писана и објављена студија, и данас, када је публикован њен превод, посве је другачија: захваљујући различитим истраживањима знања која по-

седујемо о женској књижевности много су обимнија, утемељенија и систематичнија. Због тога студију *Гласови у сенци* треба посматрати као пионирски подухват у области систематизације, историзације и презентације знања о књижевности коју су писале жене у Србији. Податак да је реч о првој историји књижевности овог типа означава и њен најзначајнији допринос. У чињеници да је реч о прегледу који је писан „са стране“, а не „изнутра“, леже и предности и мане овог текста. Као највећа предност чини се потенцијално шира публика и тиме већи опсег дисеминације знања, као и потенцијално већа објективност у анализи и одабиру материјала.

Међутим, последица измештености јесте и посредност извора, али и недовољна савременост самог текста. Упадљиво је, наиме, да већина цитираних истраживања датира из седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, па се тако, рецимо, као најзначајнији доприноси у проучавању народне лирике наводе студије Хатице Крњевић и Владана Недића, у односу на које су проучавања усмене књижевности знатно напредовала. Слична ситуација је и у области средњовековне књижевности и књижевности модерне. Међутим, много значајнији проблем од овог јесте посредност извора. Средњовековна књижевност се интерпретира на основу антологије Радмиле Маринковић *Писах и њојшисах*, односно ауторка анализира искључиво оне појаве које су овом антологијом представљене, без ослањања на примарне изворе. Слично је и са стваралаштвом Анке Обреновић и Јулијане Радивојевић. Посредност извора утиче и на грешке које је могуће пронаћи у тексту. Једна од најочигледнијих налази се у кратком одељку о популарној женској прози где се тврди да је Јован Скерлић „писао позитивно о романима Мир–Јам“, што не само да није тачно, већ је и немогуће: Скерлић је умро 1914. године, а Милица Јаковљевић је почела да пише новинске чланке након Првог светског рата, а романе тек тридесетих година 20. века. Иако је ауторки, која није на извору материјала и која пише крајем деведесетих година прошлог века, када је било знатно теже и компликованије доћи до материјала него данас, у извесном смислу дозвољено да прави грешке и да не буде довољно савремена или прецизна, објављивање превода било је (пропуштена) прилика да се овакви превиди исправе и да се студија учини кориснијом за савремену публику. Да је превод пропраћен паратекстуалном научном апаратуром, о којој је било речи на почетку, читаоци би добили поузданији и кориснији књижевно-историјски приручник. Овако се чини да ће овакав текст читаоцима, посебно оним са недовољно знања о научним достигнућима у области савремених проучавања књижевности и онима који ће књизи приступити као информативном приручнику, донети више штете него користи.